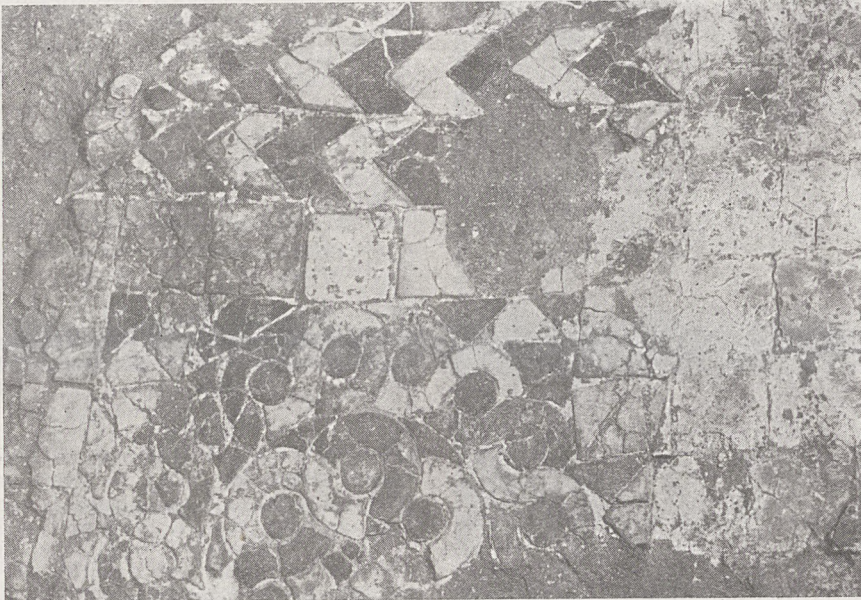

dzie (Dalbor). To samo dotyczy palatium, które istniało na przełomie X i XI w. na wzgórzu grodowym. Sporne jest również miejsce kaplicy grodowej, którą wg Długosza wznosił Mieszko I, a która wg Hensla stała na miejscu kościoła Św. Jerzego; zdaniem Dalbora była nią rotunda p. w. N. P. Marii (założona przez Mieszka I w latach 966–77 lub zaraz po śmierci Dąbrówki), do której przeniesiono w r. 997 lub 999 z Trzemeszna ciało św. Wojciecha. Jej dzieje nie są jednak bliżej znane, a sporne jest też samo miejsce jej położenia: czy wznosiła się na południe od grodu, poniżej fundamentów rom. katedry z czasów Władysława Hermana (Lau-

Ryc. 17. Gniezno. Fragment mozaikowej posadzki z romańskiej katedry z XI wieku

4. G. Początki sztuki w pierwszej stolicy Polski stanowią niejedną zagadkę albo kwestię co najmniej sporną. Taką jest już sprawa istnienia i ewentualnej lokalizacji pogańskiej świątyni bogini Nyi (Długosz), zamienionej wg legendy przez Mieszka I na kościół Św. Jerzego; nie wiadomo, czy była ona na terenie dzisiejszej katedry (Laubitz), czy też we właściwym gro-

bitz i za nim Zachwatowicz) i była na wzór rotundy Św. Wita w Pradze z r. 929 budowlą o rzucie koła z czterema półkolistymi apsydami, czy też (Szyszko-Bohusz i Dalbor) leżała w obrębie grodu, przy czym ślady po niej mają się kryć w fundamentach kaplicy Św. Stanisława z r. 1521, zniesionej w w. XVIII. Problematyczne są również najstarsze dzieje katedry, której istnienie stało się konieczne z chwilą założenia w G. siedziby nowo utworzonego arcybiskupstwa (w wyniku zjazdu gnieźnieńskiego w r. 1000). Nie jest jasne, czy jej funkcję aż do najazdu czes. pełniła rotunda (Zachwatowicz), czy też już wtedy powstała trójnawowa bazylika Św. Wojciecha, na której miejscu po pożarze w r. 1018 stanęła nowa katedra, może jeszcze za Bolesława Chrobrego. Była to zapewne budowla podłużna, jak świadczą dwa fragmenty posadzki ceramicznej odkryte w r. 1958 pod nawą pld. dzisiejszej katedry. Fragment pierwszy składa się z kwadratowych płytek (20 × 20 cm) pokrytych pierwotnie żółtą polewą, ułożonych w regularne rzędy. W fragmencie drugim posadzka posiada budowę mozaikową

i utworzona jest z płytek w dwóch kolorach: żółtym i granatowym. W obu wypadkach płytki osadzone są na zaprawie murarskiej znanej z przedrom. ruin na Ostrowie Lednickim.

W r. 1038 gród gnieźnieński razem z katedrą uległ zniszczeniu w wyniku najazdu Brzetysława I. Wtedy to Czesi zabrali ze sobą ciało św. Wojciecha i bogate skarby: złoty krzyż potrójnej wagi Mieszka I, złote tablice ołtarzowe wysadzane drogimi kamieniami i inne kosztowności. Do odbudowy katedry przystąpiono prawdopodobnie wkrótce po przybyciu do Polski Kazimierza Odnowiciela, jednakże jej konsekracja miała miejsce dopiero w r. 1064. Następnej z kolei przebudowy katedry dokonał Władysław Herman. Powstała wtedy trójnawowa bazylika bez transeptu, z trzema apsydami od wschodu — z których dwie mniejsze umieszczone były na zakończeniu naw bocznych, a środkowa przylegała do prezbiterium stanowiącego przedłużenie nawy głównej — i z dwiema wieżami od zachodu. Część zach. rozwiązana była w dwóch kondygnacjach jak w kościele Św. Cecylii w Kolonii: dolna jako krypta pełniła funkcję św. Grobu, górna służyła za empore. Budowla kryta była wewnątrz płaskim stropem. Nawę główną oddzielały od naw bocznych na przemian kolumny i filary. Konsekracja przebudowanej katedry zapisana jest pod datą 1 V 1097. W pierwszej połowie XII w. arcybp Jakub wzniósł nowy ołtarz oraz grobowiec na relikwie św. Wojciecha. W drugiej połowie stulecia arcybp Zdzisław przyczynił się do ozdobienia wnętrza kościoła; zapewne z tego czasu pochodzą resztki polichromii znalezione w apsydzie środkowej. Około r. 1175 katedra otrzymała słynne drzwi brązowe (ob. Gnieźnieńskie drzwi) ozdobione 18 scenami z życia św. Wojciecha. W r. 1220 runęła wieża, a w r. 1287 cieśla Bertold pokrył nowym dachem całą katedrę i obie wieże. W r. 1295 w katedrze koronował się na króla Polski ks. Przemysław. W r. 1343 arcybp Jarosław Bogoria Skotnicki zburzył rom. bazylikę i na jej miejscu wystawił dzisiejszą gotycką budowlę.

Z bogatego niegdyś wyposażenia katedry gnieźnieńskiej zachował się w bibliotece kapituły m. in. Ewangeliarz gnieźnieński (ob.), kodeks czes. pochodzenia z końca XI w. W czasie prac wykopaliskowych prowadzonych przez Laubitzą znaleziono: dwa brązowe, emalią przegródkową zdobione enkolpiony z w. XII, weneckiej roboty, stanowiące pierwotnie dekorację mitry biskupiej lub rękawic; srebrny pektorał biz. z wyobrażeniem Ukrzyżowanego Chrystusa z jednej strony i Marii z Dzieciątkiem z drugiej; dwa rom. pastorały: jeden z brązu, złożony, ozdobiony koralami, będący wyrobem jakiegoś srodowiska zagranicznego, drugi z ołowiu; dwa kielichy z początku XIII w.: srebrny z przynależną doń gładką pateną i ołowiany; wreszcie dwa pierścienie: pierwszy z jasnym szafirem, drugi — stanowiący własność arcybpa Jakuba Świnki (1283—1310) — ze złocistym topazem ujętym w ornamentowaną i emalią ozdobioną tarczę,

z grawerowanymi na strzemionach postaciami N. P. Marii i św. Wojciecha, patronów katedry. Z dawniejszych znalezisk na terenie grodu wymienić należy hełm żelazny, pokryty z zewnątrz złożoną blachą.

Jako miasto wielkie (civitas magna Gnesnae) G. posiadało w omawianym okresie jeszcze inne osady z kościołami. Jak wzmiankują źródła, na Wzgórzu Panińskim stał kościół Św. Trójcy, wg kroniki Sędziwoja założony przez Dąbrówkę; na Targowisku — Św. Wawrzyńca; na Wójtostwie — Św. Michała; na Zajezierzu — Św. Piotra. Jednakże kościoły istniejące dziś pod tymi wezwaniami pochodzą z czasów późniejszych.

Lit.: L. Polkowski, Katedra gnieźnieńska, Gniezno 1874; J. Kohte, Die Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Bromberg, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen, Berlin, t. 4, 1897, s. 72—130; A. Warschauer, Geschichte der Stadt Gnesen, Posen 1918; A. Laubitz, O początkach kościoła gnieźnieńskiego w świetle ostatnich badań wykopaliskowych, Błt. HS., t. 3, 1934—5, s. 9—24; C. af Ugglas, Les émaux de Gniezno, tamże, s. 337—45; A. Laubitz, Prehistoryczne odkrycia na Górze Lecha i w katedrze gnieźnieńskiej, ZOW, 10, 1935, z. 3, s. 33—45; Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk, Praca zbiorowa pod red. J. Kostrzewskiego, P-ń 1939; J. Zachwatowicz, Rotunda Mieszka I w Gnieźnie, Spr. PAU, t. 47, 1946, s. 151—2; W. Hensel, Najdawniejsze dzieje Gniezna w świetle wykopalisk, Św. Wojciech, 997—1947, Gniezno 1947, s. 207—34; J. Zachwatowicz, Dzieje katedry gnieźnieńskiej a jej odbudowa, tamże, s. 235—54; A. Szyszko-Bohusz, Odkrycie pierwszej świątyni Dąbrówki i Mieszka I, Dziennik Polski, 1947, nr 151; J. Zachwatowicz, Nowe odkrycia w dziedzinie architektury romańskiej w Polsce, Ochrona Zabytków, 1, 1948, nr 1, s. 14—27; G. Mikołajczyk, Tymczasowe wyniki badań na Górze Lecha w Gnieźnie, Arch. Rozh., 4, 1952, s. 298—302; J. Zachwatowicz, Architektura polska do połowy XIX wieku, W-wa 1952; K. Żurowski, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie w latach 1948—1951, St. wsr., t. 2, 1953, s. 89—112; tenże, Wczesnośredniowieczny wał obronny w Gnieźnie, Dawna Kultura, 1, 1954, z. 4, s. 161—9; W. Dalbor, Wczesnośredniowieczny gród w Gnieźnie, Światowit, t. 21, 1955, s. 161—246; K. Żurowski, Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego Gniezna, Archeologia Polski, t. 1, 1957, s. 181—213; tenże, recenzja pracy Dalbora, tamże, s. 267—78; tenże, Katedra gnieźnieńska w nowym świetle, ZOW, 24, 1958, s. 235—9; A. Bochnak i J. Pagaczewski, Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich, K-w 1959; K. Żurowska, Rotunda N. P. Marii na Wawelu. Studium nad wczesnopiastowskim budownictwem centralnym w Polsce, Studia o dziejach Wawelu, t. 3 (w druku); Z. Świechowski, Budownictwo romańskie w Polsce, W-w 1963, s. 43—9, ryc. 68—74.

[Lech Kalinowski]

Gnieźnieńskie drzwi. o dwóch skrzydłach.